

OSMANLI DEVLETİ'NDE KOYUN YETİŞTİRİCİLİĞİ ÜZERİNE KANTİTATİF BİR İNCELEME (1835-1857)

Yrd. Doç. Dr. Ahmet UZUN*

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu tarımsal üretimin egemen olduğu bir ekonomik yapıya sahipti. Bununla birlikte Osmanlı tarım ve hayvancılığıyla ilgili bilgilerimiz yeterli düzeyde değildir. Bu alanda özellikle sayısal veriler bir hayli azdır. Bu çalışmada İmparatorluğun Rumeli bölgesinde küçük baş hayvancılığın (koyun ve keçi yetiştiriciliğinin) sahip olduğu temel eğilimler, yirmi iki yıla ait (1835-57) üretim rakamlarının seyrinden hareketle tespit edilmeye çalışılmıştır. Mevcut veriler, söz konusu dönem için bölgede küçük baş hayvan üretiminin belirgin bir artış eğilimi taşıdığını ortaya koymuştur.

ABSTRACT

Agriculture and stockbreeding were the most important economic activities in the Ottoman Empire. However, our knowledge about the sector is not enough; especially the quantitative data related to agriculture and stockbreeding are insufficient. In this study, I have attempted to determine the main tendencies of sheep-breeding in the Ottoman Europe (Rumelia) during the period of 1835-57. The data we have used have shown that the number of the sheep and goat population in the region had an increasing tendency.

* Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

GİRİŞ

Osmanlı Devleti temel ekonomik özellikler açısından tarımsal yapıların egemen olduğu bir görünüme sahipti. Tarım ve hayvancılık, tüm dönemlerde en önemli ekonomik faaliyet alanı olmaya devam etmiş, nüfusun büyük bir bölümü bu işlerde faaliyet göstermiş ve kamu harcamalarının finansmanı için ihtiyaç duyulan vergilerin ana kaynağını da yine bu sektör oluşturmuştu. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde tarım ve hayvancılıkla ilgili çalışmalar ayrı bir anlam kazanmakta, hem ekonomik hem de sosyal tarihimiz açısından önemli bilgiler edinmemize imkan sağlamaktadır. Belirtmek gerekir ki, Osmanlı'da tarım ve hayvancılık faaliyetlerini gerçek manada değerlendirebilmek için bu sektörde özellikle üretim miktarlarına ait sayısal bilgilere bir hayli ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü sektör içerisinde zamanla ortaya çıkan değişimleri takip etmek, gelişmelerin yönünü ve tarzını ve aynı zamanda sektörün bir bütün olarak genel eğilimlerini ve performansını tespit edebilmek, büyük ölçüde sayısal bilgilere ulaşmaya bağlıdır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin tarım tarihiyle ilgili tüm dönemlere ait yeterince istatistik bulmak imkansızdır. Derli toplu olarak sadece yirminci yüzyılın ilk çeyreğine ait istatistikler bulunmaktadır (Güran, 1997). Ayrıca arşiv belgelerine dayalı olarak sayısal bilgilere ulaşmanın da bir hayli zorlukları bulunmaktadır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen daha fazla istatistiğin, Osmanlı Devleti'nin ekonomik tarihiyle ilgili bilgilerimizi hem daha fazla artıracığı hem de daha güvenilir hele getireceği de ortadadır. Bu genel koşullar altında çalışmamızda Osmanlı Devleti'ndeki küçük baş (koyun ve keçi) hayvan üreticiliğinin temel özelliklerini belirli bir dönemin üretim miktarlarına ait verileri kullanarak incelemek hedeflenmiştir.

Hayvancılık İmparatorlukta tüm dönemlerde önemini korumuş bir ekonomik faaliyetti. Hayvancılığın özellikle de küçük baş hayvancılığın göçebeler açısından daha büyük önemi bulunmaktaydı. Çünkü onların tek geçim kaynağı bu faaliyetti. İmparatorlukta nüfus yoğunluğunun az olması hayvancılığı teşvik eden bir unsurdu. Hayvancılığın toprak-yoğun bir faaliyet olması yanında tarım yapılmayan toprakların büyüklüğü İmparatorlukta hayvancılık için uygun koşullar yaratmıştı (Güran, 1987, 259). Ekonomik açıdan küçük baş hayvancılığın daha büyük önemi vardı. Bunda iklim şartlarının küçük baş hayvancılığa elverişli olmasının etkisi büyüktü.

İNCELEMENİN YAPILDIĞI COĞRAFİ ALAN VE VERİLERİN ELDE EDİLİŞİ

Çalışmada İmparatorluk sınırları içerisinde bulunan belirli bir bölge örnek olarak alınmıştır. Seçilen yer Balkanlarda yaklaşık seksen kazayı ihtiva eden bir bölgeyi kapsamaktadır. Bugün söz konusu bölgenin bir kısmı Türkiye (Trakya), bir kısmı Bulgaristan, bir kısmı Romanya coğrafyasında yer almaktadır. Hatta seçtiğimiz kazaların bir kaçı da Yunanistan sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bu nedenle incelemenin sonuçları sadece bu bölgenin hayvan yetiştirme eğilimlerini anlama açısından önem taşımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok geniş bir coğrafyaya sahip olması ve buna bağlı olarak farklı iklim ve çevre koşullarının bulunması nedeniyle hayvancılık açısından tüm bölgelerin farklı eğilimler göstermesi beklenebilir. Bu konuda özellikle Anadolu ve Rumeli coğrafyasında belirgin bir farklılığın varlığı söz konusudur.

Koyun ve keçi üretim rakamlarını elde ettiğimiz *ondalık ağnam vergisi*, İstanbul'da bulunan askeri birliklerin ve üst düzey devlet görevlilerinin et ihtiyacını karşılamak amacıyla zamanla ortaya çıkmış bir vergiydi. Başlangıçta alımlar Rumeli'nin belirli bölgelerine münhasır tutulmuş iken, artan ihtiyaca binaen tüm Rumeli'yi içerisine alacak şekilde genişletilmişti. Verginin muafiyet ve istisna kapsamı oldukça düşük tutulmuştu. Buna göre hayvan sahiplerinin, kuzu ve sağmal olanlar hariç tüm koyun ve keçileri sayılarak onda biri devletin belirlediği ve piyasa fiyatlarına göre oldukça düşük olan bedellerle (miri fiyatlarla) satın alınıyordu. *Ondalık* tabiri vergi tahsilinde esas alınan onda bir oranından kaynaklanmıştı. Vergi, 1780'li yıllardan 1850'li yıllara kadar benzer yöntemlerle tahsil edilmiş, bundan sonra ise İstanbul'un et ihtiyacının piyasadan karşılanması kararıyla birlikte farklı tahsil yöntemleri uygulamaya konmuştur¹.

Ondalık ağnam vergisinin tahsili için Rumeli coğrafyası dört kola ayrılmıştı. Bunlar Bahar kolu, Yenişehir-Selanik kolu, İvraca-Dobrice kolu ile Samako kolu idi. Her koluñ tahsil işlemi ayrı ayrı gerçekleştiriliyor ve dolayısıyla hesapları da ayrı ayrı tutuluyordu. Kolların yıllık tahsil rakamlarına ait veriler yanında özellikle Tanzimat döneminde kazalar itibariyle yapılan vergi tahsil miktarlarına ait kayıtlara da rastlanmaktadır. Bu çalışmada yukarıda belirtilen kollardan ikisi örnek alınmış ve bu bölgelerin hem toplam hem de kaza bazında yıllık tahsil rakamları dikkate alınarak değerlendirme yapılmıştır.

¹ Bu vergi ve teferruatı için bkz: Ahmet Uzun, *İstanbul'un Et İhtiyacının Sağlanması: Ondalık Ağnam Uygulaması (1783-1858)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997.

Seçilen bölgelerden ilki Bahar koludur. Bu kol coğrafi alan olarak, bugünkü Türkiye sınırları içerisinde bulunan Trakya bölgesi ile Yunanistan'ın kuzey kısmını ve Bulgaristan'ın Karadeniz bölgesi civarını kapsamaktaydı. İhtiva ettiği kazaların isimleri şunlardı: Vize, Pınarhisar, Midye, Kırkkilise, Cısr-i Mustafapaşa, Burgos (Lüleburgaz), Çorlu, Keşan, Ferecik, Ereğli, Silivri, Tekfurdağı, Hayrabolu, İncecik, Gelibolu, İpsala, Çırpan, Malkara, Yenice-i Karasu, Şarköy, Çirmen, Zara-i Cedid, Edirne, Gümölcine, Ahyolu, Hatuneli, Zara-i Atik, Kızanlık, Saray, Karınabad, Evreşe, Cısr-i Ergene, İnöz, Sultanyeli, Ahıçelebi, Misivri, Ruskasrı, Uzuncaaba Hasköy, Mekri, Yanbolu, Aydos, İslimye, Tatarpazarı, Dimetoka, Kızılağaç, Nevahi-i Yanbolu, Havass-ı Mahmut Paşa, Baba-i Atik, Filibe, İzladı, Büyükçekmece, Küçükçekmece (ML.VRD. 928, 1259/1843, 2). Diğer bölge ise İvraca-Dobrice koludur. Bu kolun kapsamı Bulgaristan'ın kuzeyinde ve Romanya'nın güneyinde geniş bir bölgeyi ihtiva etmekteydi. Bu kolda yer alan kazaların isimleri şöyleydi: Berkofça, Tırnovi, Osmanpazarı, Niğbolu, Rahova, İvraca, Plevne, Lofça, Zıştovi, Servi, Vidin, Belgradcık, Ruscuk, Hezergrad, Şumnu, Cuma-i Atik, Silistre, Hirsova, İsakçı, Babadağı, Maçin, Tolci (Tulca), Varna, Pazarcık, Balçık, Pravadi, Kozluca, Köstence, Yenipazar, Mangalya, Lom ve Hacıoğlupazarı (ML.VRD. 338, 1259/1843, 4-5).

Koyun ve keçi üretim rakamları onda bir hesabıyla tahsil edilen ondalık ağnam vergisinden hareketle belirlendiği için, gerçek üretim rakamlarının daima vergilerin on katı olduğunu düşünmek gerekir². Bu rakamların fiili üretim miktarlarını büyük ölçüde yansıttığını söylemek mümkündür. Ancak yine de bir miktar hayvanın sayım dışı kaldığını, bazı kazaların vergisinin maktu olarak alındığını belirtmek gerekir. Vergide dar da olsa muafiyet ve istisnaların bulunması ve ayrıca sayımdan kaçırılan, dolayısıyla vergisi ödenmeyen hayvanların olması ihtimali de söz konusudur. O yüzden burada değerlendirmelerimize yön veren rakamların büyük ölçüde doğru olduğunu rahatlıkla söylemek mümkün olmasına rağmen çok az da olsa bir hata payının varlığı hatıra getirilmelidir.

² Biz burada üretim miktarlarını bulmak için ayrıca tüm vergi rakamlarını on ile çarpma yoluna gitmedik. Dolayısıyla verilen rakamlar vergi tahsil rakamları olup, okuyucunun bu hususu göz önüne alması gerekir.

İKİ KOLUN YILLIK TOPLAM TAHSİL RAKAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Analiz için kullanılan veriler 1250-72/1835-57 dönemine aittir³. Tablo 1'de yer alan rakamlar yıllar itibariyle aynen tahsil edilen vergi miktarlarıdır. Tahsil rakamlarının seyrini daha kolay izleyebilmek için 1250/1835 yılı değeri *baz yıl* olarak alınmış ve takibeden senelerin vergileri bu yılın değerine göre endekslenmiştir. Rakamlar genel olarak değerlendirildiğinde yirmi üç yıl içerisinde alınan vergilerin birkaç yıl dışında düzenli sayılabilecek bir artış gösterdiği görülmektedir (Tablo 1: Bahar ve İvraca-Dobrice Kolundan Tahsil Edilen Yıllık Vergi Miktarları ve Bunlara Ait Endeks Değerleri).

Mevcut veriler, ele aldığımız dönem ve bölge için tahsil edilen vergilerde sürekli devam eden düşüşlerin olmadığını da göstermektedir. Bahar kolunda 1250-54 ve 1264-67 dönemlerinde önemli bir vergi tahsil artışı olmuştur. Buna karşılık 1256-58 ve 1267'den incelediğimiz dönemin sonuna kadar vergi gelirlerinde önemli bir düşüş gözlenmektedir. İlk dönemdeki düşüşün sebebi Tanzimat'ın ilanı ile birlikte uygulamaya konan yeni vergi düzenlemelerinin bir çok bölgede karışıklığa yol açması ve buna bağlı olarak bir çok kazada vergilerin tahsil edilememesi veya eksik tahsil edilmesidir. Bu esnada yaşanan reaya direnişleri ve diğer karışıklıkların vergi tahsil miktarını olduğu kadar üretim rakamlarını da olumsuz etkilediği düşünülebilir. İkinci dönemdeki düşüş ise daha çok verginin tahsil yöntemindeki değişikliğin ortaya çıkardığı sonuçlara bağlanabilir. Çünkü bu tarihten sonra vergi sancaklara göre maktu olarak ihale edilmeye başlanmıştı. İvraca-Dobrice kolunda vergi tahsilatının Bahar koluna göre çok daha istikrarlı şekilde devam ettiği ve genel olarak bakıldığında herhangi bir azalmanın olmadığı söylenebilir. İki bölgenin birlikte değerlendirilmesi halinde ise bir artış trendinin varlığı göze çarpmaktadır. Bahar kolundaki vergi tahsilatı zaman içerisinde istikrarsızlık göstermesine rağmen hiçbir zaman İvraca-Dobrice kolu tahsilat miktarının altına düşmemiştir.

³ Bu dönem içerisinde yer alması gereken Hicri 1255 yılı sıvış yılı olduğu için atlanmıştır. Sıvış yılı ve teferruatı için bkz: Halil Sahillioğlu, Sıvış Yılı Buhranları, İktisat Fakültesi Mecmuası, 27, Sayı, 1-2, (1969). Analizde kullanılan iki kolun toplam rakamları şu kaynaklardan elde edilmiştir. BOA, D.GNK.KSB. 24210, s.2-6, 1250-53/1834-37. D.GNK 24124, s.2-5, 1250-53/1834-37. ML 193, 1256-57/1840-41. D.GNK 24132, 1250-52/1834-36. ML.VRD 879, 1259/1843. ML 207, 1257/1841. ML 265, 1258-59/1842-43. MAD 11083, s.102-122, 1268-69/1851-53. MAD 8208, s.17-20, 1252/1836. MAD 11085, s.98-117, 1271/1854-55. MAD 11085, s.34-51, 1270/1853-54. MAD 11086, s.115-26, 1272/1855-56. ML 611, s.2-4, 1264/1848. CM 17288, 1261-63/1845-47. MAD 11082, s.78-92, 1265-67/1849-51. ML.VRD.1547, s.2-15, 1264-65/1848-49. ML 673, s.2-4, 1265/1849.

Tablo 1: Bahar ve İvraca-Dobrice Kollarından Tahsil Edilen Yıllık Vergi Miktarları ve Bunlara Ait Endeks Değerleri

Hicri yıl	Miladi karşılığı	Bahar kolu (Baş)	Endeks	İvraca-Dobrice kolu (Baş)	Endeks
1250	1835	174.710	100	114.163	100
1251	1836	237.671	136	154.842	136
1252	1837	278.893	160	182.727	160
1253	1838	312.169	179	201.884	177
1254	1839	315.030	180	210.461	184
1256	1840-41	244.239	140	205.565	180
1257	1841-42	216.581	124	176.413	155
1258	1842-43	238.818	137	188.266	165
1259	1843-44	258.862	148	203.921	179
1260	1844-45	?	?	?	?
1261	1845-46	295.535	169	247.169	217
1262	1846-47	326.409	187	250.550	220
1263	1847-48	326.542	187	247.169	217
1264	1848-49	427.164	244	286.540	252
1265	1849-50	428.972	245	315.036	277
1266	1850-51	452.000	258	309.836	272
1267	1851-52	452.000	258	309.836	272
1268	1852-53	393.908	225	327.923	288
1269	1853-54	394.158	225	327.923	288
1270	1854-55	393.658	225	?	?
1271	1855-56	393.658	225	?	?
1272	1856-57	393.658	225	?	?

Tespit edilen verilerden hareketle İmparatorluğun Rumeli coğrafyasına ait küçük baş hayvan yetiştirme eğilimleriyle ilgili bir değerlendirme yapmak mümkündür. Vergi tahsil rakamlarının bazı istisnalar dışında düzenli artış göstermesi üretim miktarının da aynı eğilimi taşıdığı şeklinde yorumlanabilir. Çünkü vergi tahsil oranı uzun süre onda bir hesabıyla yapıldığı için tahsilattaki artışlar üretim hacminin büyümesiyle ilişkili olmalıdır. Ancak vergi tahsilinde gerçekleşen artışların tümünü üretimdeki büyümeye bağlamak pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü bazen çok kısa sayılabilecek bir zaman

zarfında önemli artışların gerçekleştiği görülmektedir. Örneğin gerek Bahar gerekse İvraca-Dobrice kolunda 1250/1835 ile 1251/1836 yılı arasında %35'i aşan bir artışın sağlandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu artışın önemli bir kısmının tahsil etkinliğinin artırılmasıyla ilişkili olması beklenebilir. Bununla birlikte metotları farklılaştırarak tahsil miktarını artırmanın da üst sınırının olması gerekir. O yüzden kısa vadede ve büyük miktarda gerçekleşen vergi tahsil artışlarının ya da azalışlarının üretim miktarından bağımsız çeşitli sebepleri olabilir; ancak uzun vadede kaydedilen istikrarlı artışı dikkate alarak, incelediğimiz bölgede koyun ve keçi üretiminde genel bir artış eğiliminin olduğunu söylememiz mümkündür⁴.

KAZALARA AİT TAHSİL RAKAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Küçük baş hayvan (Koyun ve keçi) üretimindeki eğilimleri tespit edebilmek açısından örnek olarak aldığımız iki kolun kazalarına ait vergi tahsil rakamlarının incelenmesiyle daha detaylı bilgiler elde edilmesi mümkündür. Burada iki kolda yer alan kazaların büyük bir kısmında yirmi yıllık bir zaman diliminde tahsil edilen ondalık ağnam vergilerinin seyrine göre bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Dönemin tüm yıllarına ait rakamları değerlendirme zorluğu söz konusu olduğundan örnek olarak beş yılın verileri esas alınmıştır. 1250/1835 yılı *baz yıl* olarak kabul edilerek takib eden yılların rakamları bu yıla endekslenmiş ve böylece vergi tahsilinde, dolayısıyla üretim miktarlarındaki değişim izlenmeye çalışılmıştır.

1250-69/1835-54 dönemi için verilerini örnek aldığımız yıllar 1250/1835, 1253/1838, 1259/1843-44, 1264/1848-49 ve 1269/1853-54 dır. Aşağıdaki tabloda söz konusu yıllara ait hem vergi tahsil rakamları hem de endeks değerleri yer almaktadır⁵. Tahsil rakamlarına bakıldığında Bahar kolu için Ahyolu, Dimetoka, Edirne, Uzuncaabad-ı Hasköy, Filibe, Gümülcüne-Darı-

⁴ On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı tarımıyla ilgili yapılmış bir çalışmada küçük baş hayvan mevcudunun yıllık büyüme oranında yaklaşık %12'lik bir doğal artışın olduğu tahmin edilmiştir. Büyük baş hayvanlardan sığır için yapılan bir tahminde ise söz konusu hayvan miktarının yedi yılda ikiye katlandığı belirtilmiştir Güran. (1987), s.264-65. Bu rakamlar bizim tespit ettiğimiz oranlardan daha düşük olmasına rağmen İmparatorluk genelinde hayvan sayılarında artış eğiliminin olduğunu ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır.

⁵ Tablolara ait rakamlar şu kaynaklardan elde edilmiştir: BOA, D.GNK.KSB. 24210, s.2-6, 1250-53/1834-37. D.GNK 24124, s.2-5, 1250-53/1834-37. MAD 11083, s.102-122, 1268-69/1851-53. ML.VRD. 928, s.2-5, 1259/1843. ML 338, s.2-5, 1259/1843. ML 611, s.2-4, 1264/1848. ML.VRD.1547, s.2-15, 1264-65/1848-49.

dere, Karınabad, Kırkkilise, Yenice-i Karasu, Zara-i Atik ve Zara-i Cedid gibi kazaların önemli üretim merkezleri olarak göze çarptığı ve bu önemlerinin tüm dönem boyunca sürdüğü anlaşılmaktadır. 1250/1835 yılının baz alınmasıyla elde edilen endeks değerleri açısından ise Vize kazası dışında bütün Bahar kolu kazalarında vergi tahsil rakamlarının arttığı gözlenmektedir. Bazı kazalarda artışlar çarpıcı oranlarda gerçekleşmiştir (Misivri, Ruskası, Hatuneli, Neva-hyanbolu gibi). Diğer kazalardaki artışlar da kayda değer düzeylerde dir. Aynı eğilim Bobrice-İvraca kolu kazalarında da göze çarpmaktadır. Bu kolda yer alan Babadağı, Balçık, Hırsova, Mangalya, Varna ve Silistre gibi kazalarda büyük miktarlarda artış gerçekleşmiş iken, örnek aldığımız kazaların hiçbirisinde endeks değeri zaman içerisinde azalma kaydetmemiştir. Neredeyse tüm kazaların vergilerinde düzenli bir büyümenin olduğu endeks değerlerinden anlaşılmaktadır. Bu kolda bir çok kazanın yıllık vergi tahsil düzeyi dönem sonu itibariyle önemli miktarlara ulaşmıştı. Tüm dönemi dikkate alarak bir değerlendirme yapıldığında söz konusu kolda yer alan Silistre, Niğbolu, Tırnovi, Vidin, Rusçuk, Rahova, Plevne, Hezergad, İvraca, Lofça ve Berkofça gibi kazaların vergilerinin yüksekliği buraların büyük miktarda koyun yetiştirilen bölgeler olduğunu ortaya koymaktadır (Tablo 2. Bahar Kolu Kazalarından Çeşitli Yıllarda Tahsil Edilen Ondalık Ağnam Vergisi Miktarları: 1250-69/1835-54 Dönemi İçin ve Tablo 3. İvraca-Dobrice Kolu Kazalarından Çeşitli Yıllarda Tahsil Edilen Ondalık Ağnam Vergisi Miktarları: 1250-69/1835-54 Dönemi İçin).

Tablo 2: Bahar Kolu Kazalarından Çeşitli Yıllarda Tahsil Edilen Ondalık Ağnam Vergisi Miktarları (1250-69/1835-54 Dönemi İçin)

Kaza	Tahsil edilen vergi miktarları (baş)					Endeks değerleri				
	1250/ 1835	1253/ 1838	1259/ 1843-44	1264/ 1848-49	1269/ 1853-54	1250/ 1835	1253/ 1838	1259/ 1843-44	1264/ 1848-49	1269/ 1853-54
Ahiçelebi	500	1011	1492	2600	3000	100	202	298	520	600
Ahyolu	2174	5750	8058	11166	12750	100	264	371	514	586
Aydos	1796	6050	4599	6353	9000	100	337	256	354	501
Babaiatik	1156	1740	2463	4388	3800	100	151	213	380	329
Bergos	2322	3165	3294	5753	4000	100	136	142	248	172
Cisriergene	4418	8090	6333	10370	8500	100	183	143	235	192
C.Mustafapaşa	2225	4190	1955	5067	7000	100	188	88	228	315
Çırtan	5650	9000	7437	10100	7387	100	159	132	179	131
Çirmen	1525	2806	2013	3440	3500	100	184	132	226	230
Dimetoka	9793	12800	10283	20000	18500	100	131	105	204	189
Edime	15797	30004	17777	40500	38000	100	190	113	256	241
Ereğli	300	1947	2156	1860	2000	100	649	719	620	667
Evreşe	2349	2952	2960	3259	2500	100	126	126	139	106
U. Hasköy	13128	15959	7750	21000	18461	100	122	59	160	141
Filibe	19000	33750	28798	41507	30972	100	178	152	218	163
Gelibolu	2719	3987	5104	6460	4000	100	147	188	238	147
Gümülcine- Dardere	13128	17794	18298	27000	27000	100	136	139	206	206
Hatuneli	145	1300	406	1100	1250	100	897	280	759	862
H.Mahmutpaşa	1350	2595	3614	5357	6200	100	192	268	397	459
Hayrabolu	2003	4513	3981	4716	4500	100	225	199	235	225
Enez	361	715	512	1251	1000	100	198	142	347	277
İpsala	2266	2415	3908	4840	3000	100	107	172	214	132
İşimye	2004	4528	3886	5626	6500	100	226	194	281	324
İzladi	2800	3710	3595	9000	7000	100	133	128	321	250
Karınabad	2836	6300	5407	7151	9250	100	222	191	252	326
Keşan	2500	3950	3911	5878	5000	100	158	156	235	200
Kırkkilise	3600	7890	6458	8709	9250	100	219	179	242	257
Kızanlık	4002	7605	4316	10000	8032	100	190	108	250	201

	Tahsil edilen vergi miktarları (baş)					Endeks değerleri				
	1250/ 1835	1253/ 1838	1259/ 1843-44	1264/ 1848-49	1269/ 1853-54	1250/ 1835	1253/ 1838	1259/ 1843-44	1264/ 1848-49	1269/ 1853-54
Kaza										
Kızılağaç	2366	2670	1680	2526	4000	100	113	71	107	169
Malkara	2580	5800	3641	5763	5000	100	225	141	223	194
Mekri	773	2480	1579	4000	3500	100	321	204	517	453
Misivri	287	2010	2198	2994	3378	100	700	766	1043	1177
Nevahıyanbolu	2900	5850	3224	6653	8000	100	202	111	229	276
Pınarhisar	1950	5180	4199	4516	5250	100	266	215	232	269
Ruskası	1015	3145	3578	5460	7750	100	310	353	538	764
Silivri	514	1430	1789	2140	1750	100	278	348	416	340
Sultanyeri	950	1350	2255	3900	2972	100	142	237	411	313
Şarköy	1370	2151	1856	4033	2000	100	157	135	294	146
Tekfırdağı-İncecik	1900	3900	3584	5105	3000	100	205	189	269	158
Tatarpazarı	6150	10500	8613	12786	12728	100	171	140	208	207
Vize	4600	1630	2802	3379	3700	100	35	61	73	80
Yanbolu	2995	6227	4921	6550	8500	100	208	164	219	284
Yeniceikarasu	9395	14400	10639	20500	20500	100	153	113	218	218
Zaraıatik	8838	15500	8478	18000	13978	100	175	96	204	158
Zaraicedid	4600	8000	6224	11001	12000	100	174	135	239	261

Tablo 3. İvraca-Dobrice Kolu Kazalarından Çeşitli Yıllarda Tahsil Edilen Ondalık Ağnam Vergisi Miktarları (1250-69/1835-54 Dönemi İçin)

	Tahsil edilen vergi miktarları (baş)					Endeks değerleri				
	1250/ 1835	1253/ 1838	1259/ 1843-4	1264/ 1848-9	1269/ 1853-4	1250/ 1835	1253/ 1838	1259/1 843-4	1264/1 848-9	1269/ 1853-4
Kaza										
Babadağı	485	3810	6545	3914	10000	100	786	1349	807	2062
Balçık	502	4292	7021	5431	7249	100	855	1399	1082	1444
Berkofça	7250	13767	11702	15206	20020	100	190	161	210	276
Cuma-i Atik	660	1248	1168	2742	2161	100	189	177	415	327
Hezergrad	3796	6791	6689	12563	13333	100	179	176	331	351
Hirsova	130	380	631	974	1500	100	292	485	749	1154
İvraca	7800	10823	10597	13170	20000	100	139	136	169	256
Lofça	14300	19282	19831	25883	40000	100	135	139	181	280
Mangalya	400	2334	5331	7011	5462	100	584	1333	1753	1366
Niğbolu	5965	8554	7548	9374	14500	100	143	127	157	243
Osmanpazarı	746	1141	958	3358	2405	100	153	128	450	322
Plevne	4450	10082	9802	16323	14750	100	227	220	367	331
Pravadi	850	3167	2996	4700	3201	100	373	352	553	377
Rahova	8298	14843	14415	19790	14000	100	179	174	238	169
Ruşçuk	3545	7234	6330	10200	12377	100	204	179	288	349
Silistre	884	8202	11056	13425	16500	100	928	1251	1519	1867
Şumnu	4469	7325	6793	11432	8450	100	164	152	256	189
Tırnovi	30054	40000	25249	39678	47206	100	133	84	132	157
Vidin	5830	12000	13998	32130	33000	100	206	240	551	566
Varna	300	1973	2244	6100	3968	100	658	748	2033	1323
Yenipazar	1101	2011	1921	2551	2483	100	183	174	232	226
Ziştovi	2355	4500	4031	4736	6000	100	191	171	201	255

SONUÇ

Osmanlı Rumeli'sindeki küçük baş hayvan yetiştiriciliğinin eğilimlerini tespit etmeye yönelik olarak yaptığımız sayısal inceleme neticesinde durağan bir teknolojinin hakim olmasına karşın bölgedeki hayvan üretiminin artış temayülü gösterdiği ortaya çıkmıştır. Gerek iki kolun ayrı ayrı toplam rakamları gerekse kazaların vergi tahsil rakamları açısından yapılan değerlendirmede aynı eğilimin varlığı belirlenmiştir. Vergilerin on baş hayvandan bir baş hesabıyla alınması nedeniyle, tahsil rakamlarındaki bu düzenli artışın küçük baş hayvan üretimindeki genişlemeyle izah edilmesi mümkün olmaktadır. Şüphesiz vergi tahsil düzeyini etkileyen çeşitli dışsal ve içsel faktör vardı. Diğer bir tabirle hayvan yetiştirme tekniklerinin çok geri olduğu Osmanlı Devleti'nde, üretim miktarı hem sektör içinden hem de sektör dışından gelen bir çok etkiye maruz kalabiliyordu. Dışsal faktörlere örnek olarak bölgede ortaya çıkan reaya direnişleri ve benzeri huzursuzlukları, içsel faktörlere ise eşrafın öncülüğünde vergi kaçırma hadiselerini ya da hayvanlar arasında beliren bir hastalığın kısa sürede bir çok hayvanı telef etmesini verebiliriz. Bu tür durumlarda üretim miktarı azaldığı için vergi tahsilatı da düşmekteydi. Ancak ele aldığımız yaklaşık yirmi yılı aşkın zaman zarfında bu tip içsel ve dışsal faktörlerin etkisiyle zaman zaman önemli üretim ve vergi kayıpları yaşanmışsa da bunlar, artış yönündeki genel eğilimi bozmamıştır.

Kazalar itibariyle yirmi yıllık dönemde örnek olarak alınan beş yılın vergi tahsil rakamları bize tüm kazalarda genel bir artış eğiliminin var olduğunu, ancak artış oranlarının önemli ölçüde farklılık kaydettiğini göstermektedir. Bunun bir sebebi her kaza üreticilerinin yukarıda bahsedilen ve hayvan üretimini etkileyen içsel ve dışsal faktörlerden farklı derecelerde etkilenmesi olabilir. Diğer bir sebep ise küçük baş hayvan üretme potansiyelinin kazalar itibariyle farklılık gösterebileceğidir. Nitekim bazı kazalarda vergi tahsilinin dolayısıyla üretim hacminin dönemin son yılında yaklaşık on-on beş kat arttığı ve büyük miktarlara ulaştığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde hayvancılığın gelişimini olumsuz etkileyen bir çok faktörün var olmasına karşın, yirmi yıllık zaman diliminde bu derece yüksek artışların en azından bir dereceye kadar uygun hayvan yetiştirme olanaklarının varlığıyla açıklanması mümkündür. Bununla birlikte hayvan üretiminde sağlanan artışların sebepleri üzerine daha etraflı araştırmaların yapılması daha fazla ve daha kesin bilgiler elde etmemiz için elzem görünmektedir.

Kaynaklar

Basılı Kaynaklar

Güran Tevfik, (1987) Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840-1910, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*.

Güran Tevfik, (1997), *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri*, 1909, 1913 ve 1914, DİE yayımları, Ankara.

Sahillioğlu Halil, (1969), *Savaş Yılı Buhranları*, İktisat Fakültesi Mecmuası, 27, Sayı, 1-2.

Uzun Ahmet, (1997), *İstanbul'un Et İhtiyacının Sağlanması: Ondalık Ağnam Uygulaması (1783-1858)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Arşiv Belgeleri: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul)

Cevdet-i Maliye, (CM): 17288.

Ganem Mukataası Kalemi, (D.GNK): 24124, 24132.

Ganem Mukataası Kalemi: Kasapbaşı, (D.GNK.KSB): 24210.

Maliye Kalemi Defterleri, (ML): 193, 207, 265, 338, 611, 673.

Maliye Kalemi Vâridât Muhâsebe Defterleri, (ML.VRD):338, 879, 928, 1547.

Maliyeden Müdevver Defterler, (MAD):8208, 11082, 11083, 11085, 11086.